



הפקולטה למדעי היהדות

לשכת רב הקמפוס

# דף שבעי

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות  
ע"ש הלנה ופאול שולמןפרשת במדבר, תשס"ח  
מספר 758

## לסוגיית מבנה ספר במדבר

העיסוק במבנה ספר מקראי אינו דיון ב"מותרות" אלא בנתון חשוב מאוד להבנת המסר של הספר.<sup>1</sup> מבנהו של ספר במדבר נראה סבוך למדי, וקיימת קשת נרחבת של דעות בעניין זה. בדברינו נסקור תחילה מקצת מן הדעות שנאמרו בסוגיה זו, ואחר כך ננסה להעלות קווים להצעה חדשה למבנה הספר.<sup>2</sup>

דומה שתפיסת המבנה הנפוצה לספר במדבר היא חלוקתו לשלושה חלקים. כך, לדוגמה, מציע קאסוטו (באנצ' מקראית) בלא לנמק את הצעתו:

(א) א - י: במדבר סיני

(ב) י - יא - כב: א: בדרך בין מדבר סיני לערבות מואב

(ג) כב - ב - לו: בערבות מואב

אפשר להבחין שחלוקה זו נשענת בעיקר על חילופי המקום. לא מעט חוקרים ופרשנים דוגלים בחלוקה משולשת של הספר, אך כל אחד מהם וחלוקתו המיוחדת. גם אם רבים (אך לא הכול!) מסכימים על סיומו של החלק הראשון בפרק י:י, הרי לגבי סיומו של החלק השני יש דעות רבות.<sup>3</sup>

גישה אחרת מחלקת את הספר לשני חלקים בסיסיים. כך, לדוגמה, נוקט מ"צ סגל (במבואו), כשחלוקתו נשענת על חילופי הזמנים – ההבחנה בין הדורות:

(א) א - יט: דור יוצאי מצרים

(ב) כ - לו: דור באי כנען

חלוקה לשניים מציג גם דון יצחק אברבנאל בהקדמתו לספר:

האמנם עשרת הסדרים האלה יתחלקו לשני חלקים. והיה החלק הראשון... בספור כל תלאותיהם בהיותם במדבר... והחלק השני בחמשת הסדרים הנשארים יספר מה שקרה להם מהמלחמות משהגיעו אל ארץ נושבת... עשר הפרשיות שבספר נחלקות אפוא לדעתו חמש-חמש, וקו השבר עובר בסוף פ' קורח (סוף פרק י"ח).

ויש גם חלוקה מחומשת אותה נוקט רוזנסון, והוא מבהיר בפתח דבריו את הקריטריונים השונים לחלוקה:<sup>4</sup>

(א) א - י: תיאור המחנה ותחילת המסע

(ב) יא - יד: מסע ו"תלונות"

(ג) טו - יט: פרשות מתקופת הנדודים הארוכה

(ד) כ - כה: המסע לארץ כנען והכיבושים בעבר הירדן

(ה) כו - לו: ההכנות לכיבוש ולהתנחלות בארץ כנען

על רקע מגוון דעות זה ננסה להציג יסודות להצעה משלנו, ונבנה אותה נדבך על גבי נדבך. תחילה ננסה לחפש הקבלות משמעותיות בתוך הספר היכולות לחשוף יחידות מקבילות.

בפתח הספר מתואר בהרחבה המפקד הראשון. המפקד השני הנזכר בראש פרשת פינחס, מיד לאחר המגפה בבעל פעור, דומה לו דמיון ניכר – עניינית (מפקד כללי לשבטי ישראל ואחריו מפקד נפרד ללוויים) ואף לשונית (א:ב-ג//

<sup>1</sup> השוו, לדוגמה, קביעתו של לי בפתח ספרו המקיף על המבנה והמשמעות של במדבר (י:יא - לו:ג): "Thus, reconstructing the structure of a text is imperative for interpreting the text as a whole" (W.W. Lee, *Punishment and Forgiveness in Israel's Migratory Campaign*, Grand Rapids 2003, p. 1)

<sup>2</sup> בשל קוצר המצע לא נוכל לפרט כאן את המבנה השלם שנציע ואת כל שיקולינו.

<sup>3</sup> לדוגמה: לפי מושקוביץ (דעת מקרא, בהצעתו השנייה), החלק השני מסתיים בפרק יט; לפי ויינפלד (בעולם התנ"ך) – בפרק כ:גי; לפי ליכט – בפרק כא; לפי Budd (בסדרת WBC) – בפרק כה:יח.

<sup>4</sup> רוזנסון, דברים במדבר – עיונים פרשניים בספר במדבר, ירושלים תשס"ד, עמ' 11-15.

כו:ב). כל מילה בכתוב השני חוזרת על מילה המופיעה בתיאור המפקד הראשון. יתר על כן, אפשר שבכתובי המפקד השני יש רמיזה למפקד הראשון, לפי פירוש סביר של ההיגד "כאשר צוה ה' את-משה ובני ישראל היצאים מארץ מצרים" (כו:ד), שכנראה מכוון להנחיות המפקד הראשון (ראו במיוחד בביאורו של ספורנו על אתר). מקבילה אחרת, חבויה למדיי אך מרשימה לטעמנו, מופיעה בלשון "אלה מסעי בני-ישראל... לצבאתם". לשון זו מופיעה כנוסחת פתיחה בפרשת מטות (לג:א), אך גם קודם לכן, ושם – כנוסחת סיום: "אלה מסעי בני ישראל לצבאתם, ויסעו" (י:כח).

מקבילה נוספת קיימת בין שני היגדי "למה נָגַרְע \ יְגַרְע". בשני המקרים מתייצבים אנשים יחידים לפני משה רבנו והנהגת העם ומבקשים להשתתף עם כל העם במעשיהם. משה אינו משיב לפנייתם מיד, אלא מפנה את העניין לה', ובעקבות פניות אלה נקבעת הלכה.<sup>5</sup> כוונתנו לדין פסח שני לטמאים (ט:ו-ח) ולפתרון ירושת הבנות בארץ (כו:א-ה). בעוד שבהקבלה הקודמת היה שילוב של מצווה עם סיפור על יְזַמַת אדם, עתה נציג שתי הקבלות שבהן משקלן של המצוות כולט במיוחד. ההקבלה האחת כרוכה בקרבנות – הדיווח על האירוע של הקרבת קרבנות הנשיאים בחנוכת המזבח (ז:א-פח) לעומת מצוות הקבע של הקרבת הקרבנות במועדים (כח:א-ל:א). בתוך שתי פרשיות ארוכות ומפורטות אלה יש גם פירוט יומי חוזר (בניסוח חריג רק ביום הראשון): "ויהי המקריב ביום הראשון... ביום השני" וגו'; "ובחמשה עשר יום לחדש השביעי... וביום השני" וגו' (בחג הסוכות). בשתי הפרשיות מוצאים סדר זה של בעלי החיים המוקרבים (גם אם בכמויות שונות): פר, איל, כבש, שעיר עִזִים.<sup>6</sup> ההקבלה הבאה היא ללא חלק סיפורי כלל: בשתי פרשיות חוקיות בספרנו נדון הנדר – בפרשת הנזיר ובפרשת הפרת הנדרים: "איש או-אשה כי יפלא לנדר נזיר לה' וגו' (ו:ב ואילך) // "איש כי ידר נדר לה'... ואשה כי תדר נדר לה' וגו' (ל:ג ואילך). צירופן של חמש ההקבלות הללו מכוון אותנו להקבלה בין הפרקים א – י:כח ובין כו:א – לג:מט, ויושם לב לכך ששתי היחידות המקבילות נפתחות במפקד. שם הספר בפי חכמינו, "חומש הפקודים", משמעותי אפוא גם לסוגיית המבנה, לפי שהמפקדים חושפים את מבנהו. נמחיש את ההקבלות באמצעות טבלה.

החטיבה הפותחת		החטיבה החותמת	
(א) מפקד	א:א – ד:מט	(1א) מפקד	כו:א – סה
(ב) נזיר	ו:א – כא	(1ד) דין ירושת הבנות – יְזַמַת אדם ("למה יגרע") ותשובת ה'	כו:א – יא
(ג) קרבנות הנשיאים	ז:א – פח	(1ג) קרבנות המוספים	כח:א – ל:א
(ד) דין פסח שני – יְזַמַת אדם ("למה נגרע") ותשובת ה'	ט:א – יד	(1ב) הפרת נדרים	ל:ב – יז
(ה) "אלה מסעי בני ישראל"	י:יא – כח	(1ה) "אלה מסעי בני ישראל"	לג:א – מט

החטיבות נפתחות וננעלות בנושאים זהים, ובתווך מופיעים שלושה יסודות משותפים החוזרים בסדר מהופך. ייתכן שבספר טמונות עוד הקבלות, אך אנו הצגנו רק את הבולטות שבהן לדעתנו.<sup>7</sup> מה הם גבולותיהן המדויקים של שתי היחידות? מסתבר שליחידה השנייה יש לצרף את מעט החומר המופיע בספר מפרק לג:ג ועד סופו, בייחוד כשיש לשונות מסוימות משותפות לקטע זה וליחידה (ה) שבסוף החטיבה הפותחת: "[ל]מטה בני... (י:טו-כו, שמונה פעמים; לד:כ-כח, שמונה פעמים), וכן "וצררו אתכם על הארץ" (לג:נה), המזכיר את הלשון המופיעה סמוך לתחילת יחידה (ה): "וכי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הצרר אתכם" (י:ט). לדעתנו, גם ליחידה הראשונה יש לצרף כתובים אחדים בסופה, והדברים אמורים בשלושת הקטעים הקצרים הבאים אחר י:כח – בקשת משה מחובב, תיאור תחילת המסע ותפילות משה בנסוע הארון ובנוחו (י:כט-לו).<sup>8</sup> ועוד תוספת אחת ליחידה השנייה: לכאורה היא נפתחת בפרק כו:א, בצו ה' בדבר המפקד השני. אך קביעת הגבול בכתוב זה תפריד באופן חמור בין צו לביצועו, שכן הצו למלחמה במדיינים (כה:טז-יח) יהיה מחוץ לגבולות החטיבה החותמת, בעוד שביצועו (פרק ל"א) כלול בה. לאחר עיון בסבך הנתונים נראה לנו להקדים את הפתיחה לתחילת פרשת פינחס (כה:י), וכך הצו וביצועו ימצאו באותה חטיבה.

ומה בדבר כל הכתובים שבתווך, כלומר בין פרק י"א לפרק כה:ט? כאן מופיעים בעיקר סיפורים, ורובם תלונות בני ישראל או תיאורי חטאיהם. לעומת זאת, בשתי החטיבות שבקצוות כמעט שאין קטעים סיפוריים, וכמעט שאין חטא של העם. בסיפורים שבתווך איננו מוצאים מערכת של הקבלות כפי שמצאנו לעיל, ונראה לנו שיש לראות בהם חטיבה אחת גדולה. נמצא שהספר נחלק לשלוש חטיבות: שתי החטיבות הקיצוניות – הפותחת (א:א – י:לו) ו-

<sup>5</sup> בשני המקומות ההלכה נפתחת בלשון "איש (איש) כי" (ט:י; כז:ח).

<sup>6</sup> הרכב כזה של קרבנות אינו מופיע בשום מקום אחר בתורה, ואילו בשתי פרשיות אלו הוא מופיע 13 פעמים הן בראשונה הן בשנייה.  
<sup>7</sup> נרמז בכל זאת לדוגמה מאלפת אחת – הקבלה בין כז:יב-כג (הפסוקים שבין 11 ל-12 ביחידה החותמת), ובין הפרשה הניצבת במקום מקביל לה ביחידה הפותחת – טהרת הלויים והנפתם (ח:ה-כו). בשתי הפרשיות מדובר במינוי (הלויים; יהושע), ומשותפות להן הלשונות "ס-מ-ך את יד-על-ו" ו-"העמדת את-לפני-".

<sup>8</sup> לאסמכתא לשונית לצירוף זה אפשר להביא את הלשון "דרך שלשת ימים", המופיעה פעמיים בפרק י:לג, והיא שבה ומופיעה בחטיבה החותמת (לג:ח).

והחותמת (כה: י-לו: יג), שעניינן שילוב של מפקדים וסיכומי מסעות, וביניהן החטיבה המקיפה, העוסקת בקורות ישראל במדבר בעת המסעות (יא: א-כה: ט).

מה למדים ממבנה משולש זה? הדוגל במבנה דיכוטומי של חלוקת הספר לשניים מדגיש בדרך כלל את הניגוד שבין שתי תקופות: הדור הטוב מול הדור הרע, וכך יכול להשתמע לכאורה מן המדרש (בר"ר ג, ה) המציב את ספר במדבר כנגד "ויבדל א-להים בין האור ובין החשך" (בר' א: ד).<sup>9</sup> כנגד זאת, על-פי חלוקתנו המשולשת, בתוך מצויים סיפורי חטא (מן השנה השנייה של המסע ומן השנה הארבעים), אך קודם להם חלק המאיר באור חיובי את העם.<sup>10</sup> אמנם רובם המכריע של הדברים בחטיבה הפותחת הוא ציווי ה' ולא תיאור מעשי העם, ובכל זאת ניתן למצוא הערכה חיובית בכתובים אחדים: יזמת הטמאים המבקשים פתרון לבעייתם לחגוג את חג הפסח (ט: ו-ז); ציון הקפדת בני ישראל לנסוע ולחנות על פי דברי ה': "את משמרת ה' שמרו על פי ה' ביד משה" (ט: כג); וממש בסיום החטיבה – תפילת משה בנסוע הארון: "קומה ה' ויפצו איביך וינסו משנאיך מפניך" (י: לה) – ביטוי לקרבה ההדוקה שבין ה' לעמו.<sup>11</sup> מאידך גיסא דווקא בחטיבה החותמת, שלכאורה מתארת את "הדור הטוב", מופיעים חטאים: הותרת נשים מדייניות לאחר המלחמה (לא: יד-יז) ובקשת בני גד וראובן לא לעבור את הירדן, כשבתגובה לכך משה אף משווה אותם למרגלים (פרק ל"א).<sup>12</sup>

עוד נוסיף שהחטיבה האמצעית אינה רק סיפורים על חטאי העם. מצוי בה גם שבח לעם, בפרט מפי זר (בלעם), האורח לרגע הרואה דווקא את היופי שבעם. לא תמיד העם כולו חוטא. יש שמדובר בחטא של יחידים (המקושש - טו: לב-לו) או של קבוצות (כגון עדת קורח), ויש שהעם אכן נופל בחטא, אך רק לאחר שהוכשל בידי קבוצה מסוימת (האספסוף - יא: ד, המרגלים בפרק י"ג). העובדה שבחלק זה מסופר על חטאיהם של מרים ואהרון (פרק י"ב) ואח"כ של משה ואהרון (כ: ז-יג), מרככת קמעה את הרושם השלילי על העם. יש לזכור שיש גם חרטה ורצון לתיקון – לא כראוי (יד: לט-מה) וגם כראוי (כא: ז).

הקורא את ספר במדבר עלול לקבל רושם שלילי על העם, כאילו כל מעשיו הם שרשרת רצופה של מרי בה'. בא הנביא ירמיה בדבר ה' ומציג באור אחר לחלוטין את הליכת העם במדבר: "זכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולתיך לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה" (ב: ב). המבנה המשולש של הספר שהצגנו כאן, גם אם אין בו כדי להעיד על "חסד נעוריך", הרי יש בו כדי לשמש יסוד לקריאה פחות ביקורתית ואוהדת יותר של עלילות עם ה' הצועד בדרכי המדבר העקלקלות עד בואו אל ארצו המובטחת.

פרופ' עמוס פריש  
המחלקה לתנ"ך

<sup>9</sup> ועיין בפירושי 'יפה תואר', 'נחמד למראה' ומהרז"ו. הסבר אחר מעלה ד"ר פנחס הימן ("בני האור ובני החושך", דף שבועי לפרשת 'שלה לך' תשנ"ח (מס' 241)).

<sup>10</sup> והשוו דברי הרב ד"ר יהודה מוריאל על המדרש (עיונים במקרא, ב, תל-אביב תש"ן, עמ' 15). גם מדברי ר"י אברבנאל, אף שהוא מצדד בחלוקת הספר לשניים, לא עולה ביקורת כזאת.

<sup>11</sup> וראו רש"י על אתר. ראייה חיובית זו מודגשת בפרשנותו של ר"ע ספורנו בהקדמתו ("ובכן הזכיר זכויותיהם של ישראל אשר כם נעשו ראויים להכנס בארץ באופן מה, והם: חנוכת המזבח והשתדלותם בטהרת הלויים ובפסח ולכתם אחריו במדבר") וביאוריו לכתובים (ט: א; י: יז-כב, שם הוא פורט את הזכות של "לכתם אחריו במדבר", לחמש זכויות).

<sup>12</sup> לדעת אברבנאל (והש' רמב"ן), לא הייתה להם כוונה רעה, וביקורת משה עליהם יסודה באי-הבנה. אך גם לפי הסבר זה, עצם העובדה שהתורה מביאה לנו את ביקורתו עליהם מאירה אותם באור שלילי מסוים. לדעתנו, מדובר בבקשה בעייתית, אלא שהם מתקנים אותה בעקבות תגובת משה, וראו: ע' פריש, "בקשת בני גד ובני ראובן – ביקורת ואיזוניה", דף שבועי לפרשת מטות-מסעי תשנ"ח (מס' 246), ועיינו בדיונו המפורט של ר"א סמט, עיונים בפרשת השבוע, כרך ב: ויקרא-במדבר-דברים, ירושלים תשס"ב, עמ' 262-277.